

הנטורליזם בנובלה של יצחק שמי (נקמת האבות)

א.מ.ד. בלסם صالح مهدي *

قسم اللغة العبرية- كلية اللغات- جامعة بغداد
balsam.mohda@colang.uobaghdad.edu.iq

المستخلص:

המחקר הזה שופך אור על הנתורליזם שהופיע בשנות ה-60 במאה התשע עשרה כהמשך לריאליזם וביטוי לתחושה בתנאים היסטוריים והחברתיים המורכבים ביותר, שידעו חברות במערב אירופה. נתורי ליזם היא דוקטרינה ספרותית בעלת סגנון אמנותי הנגזר מריאליזם אבל היא לשאת איתו את האופי הפילוסופי. לפיכך אנו יכולים להבין שהנתורליזם היא כוחות חיצוניים וחברתיים המעכבים את חירות האדם, בניגוד לכוחות הגנטיים תת הכרתי שקובעים אחריות מוסרית ורציונליות אנושית הרחק מהצגת דימויים אסתטיים הם קרובים יותר למציאות מאשר דמיון. הנתורליזם מסתכלת על כמה צירים חשובים כמו היווצרות נפשית ופסיכולוגית, פטליזם, סביבה ומנהגים ומסורות. שמי הדגיש בנובלו הזו "נקמת האבות" על הצירים האלו, כדי להראות לקורא שהנתורליזם אלא כוח חיצוני המשפיע על החלטותיו הפנימיות של האדם. **מילות מפתח:** יצחק שמי- הנתורליזם- הפטליזם- הסביבה- המנהגים והמסורות.

תאריך الاستلام: 2022/07/04

תאריך قبول البحث: 2022/08/15

תאריך النشر: 2023/12/30

מבוא:

כבר בחרתי את נושא נטורליזם במחקר שלי זה מפני חשיבותו, זאת דרך חזון של החוקרים והסופרים למושג הנטורליזם בהתחשב שהוא כהמשך לריאליזם והבעת הרגשה בנסיבות היסטוריות וחברתיות מסובכות למדי שהכירו אותם החברות במערב אירופה במאה התשע עשרה. יש לציין שיש חוקרים החושבים שאפשר להבחין "בנטיית הנטורליזם" עקב היותו סגנון אמנותי הנגזר מריאליזם, ובכל זאת נושא אופי פיולסופי. לפיו, נבחין במחקר זה בחשיבותו של נטורליזם בסיפורו של יצחק שמי "נקמת האבות" שמשמש בכוחות חיצוניים וחברתיים המעכבים את החופש האנושי, במקביל לכוחות פנימיים תורשתיים תת-הכרתים שקובעת אחריות מורליות, רציונליות ואנושיות. שמי הדגיש שנטורליזם פיזי (פיסולוגי) יהיה דומיננטי יותר על תכונות הגיבור המנטליות והמורליות על בסיס כניעה לתוצאות הסביבה והתורשה שמשתלטות על מניעיו הטבעיים בו בזמן שהוא מתלונן מלחצים כלכליים וחברתיים חיצוניים, לפיו אין לו רצון וחופש לנהוג בגורלו דבר המביא להזדרזות ואחר כך למוות¹.

המחקר חולק לשלושה פרקים:

פרק ראשון: התייחסתי בפרק הזה לחיו של הסופר יצירותיו הספרותית החשובות ביותר.

פרק שני: התייחסתי בו להגדרת מושג נטורליזם וחשיבותו בספרות, וגם התייחסתי לנושאים הספרותיים שהתעסק בהם נטורליזם, וחילקתי אותם לארבעה ענפים, הוכחתי אתום בסיפור. וכך התייחסתי בציר הראשון לעיצוב הפסיכולוגי והמנטלי של גיבור הסיפור. ובציר השני דוקטרינת הפטליזם. ובציר השלישי הסביבה, ובציר הרביעי מסורת ומנהגים. ואת זה נמצא מפורט בפרק השלישי נוסף על ליחסים בין דוקטרינת הריאליזם לדוקטרינת הנטורליזם וגם ההבדל בין הנטורליזם והריאליזם בספרות. לגבי הפרק השלישי, היה פרק ישום אנליזי לכל הפרקים שקדמו לו, היכן שהתייחסתי בו השתקפיות דוקטרינת הנטורליזם בסיפור (נקמת האבות) של הסופר יצחק שמי, אחרי כן מסקנות וביבלוגרפיה

מטרות המחקר:

מטרתו של המחקר הזה להציג דוקטרינת הנטורליזם ותפקידה הסיפורת והרומנים ולהבליט את המטרות והיעדים החשובים ביותר, ולהבליט את האירועים כמות שהם במציאות (עוני, גזענות, מין, מחלות ומוות) ולהתייחס לאירועים בצורה חסרת דראמה.

שיטת המחקר:

השתמשנו בשיטה האינדוקטיבית האנאליטית להגיע למטרות הרומן. הסתמכתי במחקר שלי זה על ניתוח סיפור נקמת האבות של המספר יצחק שמי, והצלחת המחבר להשתמש בדוקטרינת הנטורליזם ברומן שלו. ולפיו, היה מחקרי אנליטי ולא פירוטי או תיאורי.

הנחת המחקר:

נטורליזם מתבסס על ארבעה צירים: (1) גיבוש פסיכולוגי ומנטלי (2) דוקטרינת הפטליזם (3) הסביבה (4) מסורות ומנהגים. דרך הצירים האלה הטלתי על עצמי חקר כל ציר לחוד כדי להגיע למסקנה האם המחבר הצליח בהצגת הצירים האלה וחקירתם והוכחתם בסיפורו (נקמת האבות)? דבר שנטפל בו במסקנות המחקר.

פרק ראשון: יצחק שמי:

הסופר נולד בחברון בשנת 1888, אביו אליהו סרפי משכבה חברתית נמוכה, עבד כסוחר בחוטי משי² היה מוכר בין דמשק וחברון כסופר ועיתונאי א.ה.אלחניני אמר: "היה אלגנטי ואישיות חזקה, לבושו דומה מאוד ללבושם של בני המזרח, היה אישיות מזרחית מבריקה, התחתן בנעוריו, אחר כך גירש את אישתו, אחרי כן נשא אישה שנייה שנפטרה אחרי תקופה מה. אישתו השלישית שנקראה "רפקה" היתה ממשפחה ספרדית מוכרת שנקראה {כאסטל} שילדה לו שלושה ילדים כשהיה בשנות הששים לחייו. בנו הבכור הוא הסופר והמורה יצחק שמי ששינה שמו הרשמי ל"סרפי"³. היה אליהו סרפי רווי במנהגים, מסורות, התנהגות ומוסר אנשי המזרח שבלטו בבירור ביחסיו וחזונו לגבי חיי המזרח שכבר נמשכו לדורות⁴.

יש לציין שכינוי שמי הוא כינוי שניתן לכל מי נולד בדמשק או סביבותיה, לפיו כינוי "הדמשקאי" שניתן לחכם אליהו בא כתוצאה למוצאו מדמשק. כינוי שדבק בו לכמה שנים אפילו בחברון היו קוראים לו "השמי" או "הדמשקאי", לפי מסורות רווחות יש רבים המדביקים לאנשים כינויים לפי המקומות שמוצאם ממנה, וכינויים אלה לא חלים על בני אותה מדינה, אין בירושלים משפחה בשם (אלמקדסי) או (הירושלימי) בזמן שנמצא בדמשק משפחות בשם "אלמקדסי"⁵. אבל לגבי האמא שלו, כבר היתה מנגד להרגלי בעלה בעלת הלך רוח נעים וחינוך חברתי נחמד⁶. תמכה בשמי בלימודיו, והיתה מנצלת את ההזדמנויות המתאימות לספק לו כסף לכל מה שהוא צריך, זאת בניגוד לאביו שהיה מסרב לעזור לו או לתמוך בו⁷. יש לומר שחוסר ההתאמה ביניהם מבחינה חברתית בא לידי ביטוי מפני שמוצאם מעבר שונה דבר שהכריח את שמי להתמודד עם הרבה קשיים וצרות⁸.

השכלתו (לימודיו):

הרבי היה מלא חיים ובעל בדיחה נוקבת, וכבר נמשך לשכונות היהודיות בחברון הקרובות מבית כנסת "אברהם אבינו". שמי הוכנס לחדר ושם השלים השכלתו הדתית⁹. שמי בילה את ילדותו וניעוריו עם חברו דוד אפשר החביב עליו בשכונות חברון, וכך הצטרפו ביחד "לישיבה". אבל לא המשיכו לימודיהם הדתיים" אלא הצטרפו למדרשת המורים העליונה בירושלים, ושם באולפן גיבשו מערכת יחסים כנה עם צעיר ספרדי מבני ירושלים העתיקה הנקרא יהודה בורלא. יצחק שמי למד ארבע שנים (1905 – 1909) בירושלים שהוא מתאר אותן השנות המאושרות בחייו, מפני שהוא יצא מתחום דקטורין השמרנים בשכונה היהודית בחברון ומהתחום הצר של היהדות המזרחית העתיקה¹⁰.

נפטר יצחק שמי בחיפה בשנת 1949¹¹

שמי למד את העברית ובירושלים למד את הגרמנית וגם הצרפתית. בתקופה הזאת התחילו חלוצי העלייה השנייה להגיע לפלסטין ממזרח אירופה. העלייה שהיתה לה השפעה ברורה עקב הופעתם של זרמים חדשים שהיו בבחינת אתגר גדול לסגנון חייהם של בני העלייה הראשונה¹².

תוצרתו הספרותית של שמי היתה דלה ומועטה בגלל התנאים הקשים שעברו עליו, לכן ובמקום שתפוקתו הספרותית תהיה נחל נפלא, מרענן ועשיר נהייתה כמו סלע איתן לא פרצו מתוכו מיים, אלא המיים פרצו בפנים, והיו טיפות נוטפות מפעם לפעם ממנו כדי להרטיב את פני הסלע החלק, אך בסוף נעלם לגמרי¹³. יצירותיו התאפיינו בפסימיות, כאבים וסופים עצובים שבדרך כלל מסתיימים במוות והתאבדות.

הצליח שמי לתאר את המסורת, וגם המציאות היהודית המזרחית ואת התוצאות הלא מושגות בגלל הנסיבות שעברו על העדות המזרחיות היהודיות והעבריות שמבטאות את החזון האמיתי לחייו של האדם המאמין בגורל וגזירת שמיים¹⁴. סיקור "נקמת האבות" מתבסס על מטרה פסיכולוגית ברורה עטורה בדמיון פורה בתיאור הצורות והמציאות. והוא ייחס לסביבה חשיבות מרובה באמצעות קומפוזיציות אסתטיות מגובשות וקומפקטיות¹⁵.

יצירותיו הספרותיות:

1907	כופר הנפש
1907	העקרה
1912	הבריחה
1913	בין חולות הישימון
1923	אב ובנותיו
1927	נקמת האבות
1937	גומעה לא אהבל

ספרו נקמת האבות תורגם לכמה שפות: עברית, אנגלית, ספרדית, איטלית וצרפתית¹⁶

פרק השני: חשיבת דוקטרינת הנטורליזם בספרות:

נטורליזם היא דטרמיניזם, כלומר האמונה הרווחת שכוחות חיצוניים של רצון הפרט הם שקובעים את כל האירועים, זאת אומר שחסר לפרט הרצון החופשי שקובע את גורלו⁽¹⁷⁾

"אבו אילשואריב" גיבור סיפור "נקמת האבות" נחשב לדוגמה חייה המגלמת באמצעותה עיקרון הנטורליזם, בכך שהסיפור מתחיל בתיאור "אבו אילשואריב" בתהילתו והמוניטין שלו, והאירועים שעוברים עליו שהפכו אותו לאדם רזה ורוצה שרודפים אותו רעיונות המוות וההתאבדות מדי פעם.

הסופר הופך את גיבור סיפורו מאדם נישא, בעל עקרונות וקנאי לחייה אנושית המושפעת בסביבתה החברתית והאמונות הדתיות שעוברת בירושה מדור לדור.¹⁸

היחסים בין דוקטרינת ריאליזם ונטורליזם:

שתי תיאוריות ספרותיות עצמאיות זו מזו, בכל זאת שתי התאוריות חולקות ביניהן כמה נקודות, שתיהן מגישות הזדמנות להתבונן בחיי אדם ללא קשר ברומנטיקה ומתרחקות מאלמנטים בדיוניים ומטאפיזים. שתי התאוריות צצו במאה תשע עשרה בתקופה שהתאפיינה בעוני והתפרעיות. ואם הריאליזם חותרת לתאר את החיים תיאור ביטחוני, הנטורליזם מציגה תמונות נואשות להם. האמת היא שהנטורליזם נבע מריאליזם, ונחשב המשך לו, והוא צורה מוגזמת לריאליזם, שמתאר חיי אנשים נתונים לחסד סביבה ותורשה ומצבים חברתיים, שכלם אלמנטים רחוקים משליטת הפרט, לפיו הפרט חי חיים נואשים. עבודות ריאליות מתמקדות במעמד הביניים בחברה, אך נטורליזם מתמקדת בתיאור צורה לבני המעמד העני חסרים הכל כלכלית וחינוכית, דבר שהופך סביבתו לחממת פשע ואלמות.¹⁹

ההבדל בין דוקטרינת נטורליזם וריאליזם ספרותי:

נטורליזם הוא מאד פסימי ומתנגד לחופש הריאליסטים, מחברי נטורליזם שללו את הרצון החופשי ואימצו פסימיות נחרצת, והצדיקו את זה באומרם שתנאי החיים החברתיים מונעים מהם לחיות לפי רצונם החופשי.⁽²⁰⁾ נטורליזם נחשב לענף שנסדק מריאליזם ספרותי ושניהם מתמקדים בהבלטת הקשיים האמיתיים המוסתרים בחיים. נטורליזם מושפעת מאוד מדארין ולרוב מסתיימות יצירות ספרותיות בדמות שמצבה לא טוב ביותר מההתחלה, זאת למרות שדוקטרינת נטורליזם מנסה לשקף צורה נאמנה למציאות, על אף ההנחה הקובעת שאין ביכולת אף אחד להתגבר על מי אנחנו "באמת". אין לריאליזם בהכרח אותה השקפה פסימית, מפני שהוא מדגיש זכות הפרט בבחירת גורלו, בזמן שנטורליזם מושפע רק מכוח חיצוני לקבלת החלטות פנימיות לפרט לפיו, אפשר להסיק שנטורליזם הוא המחקר האנליטי לסביבה ספציפית, ולהבליט את היחסים הבלתי נמנעים בין הסביבה והדמיות ולדחות כל סוג של אידיאליזם.²¹

דוקטרינת הנטורליזם:

דוקטרינה באמנות וספרות עצמה בצרפת בשנת 1880 והצטינה בנטייה לישום עקרונות מדעי נטורליזם ושיטותיו במיוחד בהשקפה הדרווינית לנטורליזם על ספרות ואמנות.²² אמיל זולא נחשב מייסד הדוקטרינה הזאת, והוא מדגיש שדוקטרינת הנטורליזם קשורה לריאליזם מבחינת הדגשתה לתיאור המציאות הקיימת שמתנגדת לרומנטיקה מבחינת ההדגשה ליכולת המוגבלת של בני אדם לכפות את רצונם בקביעת גורלם דרך להמעט בערך יפוי המציאות ופנייה לפנטזיה.²³

מושג דוקטרינת הנטורליזם התפתח בשני כיוונים:

הכיוון הראשון: ההתעניינות בתיאור חיי הכפרים במרכיביהם החברתיים והפוליטיים.

הכיוון השני: מושך צומת לב לצדדים אידיאולוגים ופילוסופיים דטרמינילים. השפעתו של מארקס נראית בבירור בכיוון הראשון והשפעתו של דארווין נראית בבירור בכיוון השני. לרוב מתארת דוקטרינת הנטורליזם אישיותיה כאילו שהן מותניות ושולטת בסביבה, תורשה ויצרים.

נושאי הנטורליזם בספרות:

השרדות, דטרמיניזם, אלימות ודברים אסורים אלה מבין הנושאים הראשיים בספרות הנטורליזם, ולרוב רואים מאבקים ברומני וסיפורי הנטורליזם סביב "איש נגד עצמו", כאילו דמיות ספרות הנטורליזם נאבקות להשאיר ולשמור על מורשת, מנהגים ומסורת למרות לחצים חיצוניים שלוחצים אותם, דבר ההופך אותם לגורם איום שמשתקף באופן גורף על דמיות הסיפור או הרומן, שנכנעות לאירונית הגורל, לפיו הרצון החופשי יהיה סתם אשלייה שאין לה שום השפעה על מעשיו ופעולותיו²⁴.

מחברי נטורליזם לקחו דעותיהם מהריאליזם, התנועה הספרותית המקצועית במאה התשע עשרה²⁵. כמה מבקרים ניסו לתאר את הנטורליזם שהיא סוג מ"ריאליזם קיצוני" אבל התנועה הזאת ניחנת באישיות שלה בצורה תספיק להפריד אותה מעל הריאליזם ולהחשיב אותה שונה.

נטורליזם היא תנועה בעלת השפעה עמוקה יותר, הבולטת ביותר היא תורת האבולוציה של דרווין, לא רק להבליט את החיים בזמנו "כמו שהיו" אלא לסיים "מה שהיה כמו שהיה" ולעשות את זה בלי להתעלם מהבטיו היפים ביותר.

נטורליזם כולל האירועים כמו שהם במציאות (עוני, גזענות, מין, הטייה, מחלה, זנות, מוות) יטופלו בצורה נטולת דרמה, דבר שעשה אותם קשים במקצת לנמען, וגרם להם להיתקל בביקורת, מפני שהם מתמודדים ישירות עם אופטימיות וליברלית פרוגרסיבית, שסופרים ריאליסטים התרגלו להבליט²⁶.

נטורליזם הוא מאד פסימי ומתנגד לחופש הריאליסטים, מחברי נטורליזם שללו את הרצון החופשי ואימצו פסימיות נחרצת, והצדיקו את זה באומרם שתנאי החיים החברתיים מונעים מהם לחיות לפי רצונם החופשי.

לפיו, יש לומר שמדעני הנטורליזם מתענינים מאוד להתקרב מעבודתם מנקודת מבט מדעית בניסיון לקבוע כוחות נסתרים שמשפיעה על התנהגות אנשים, ואת הכוחות האלה יהיו הבסיס לסביבה שתצמח בה, והמצב החברתי והכלכלי שהיא תופסת. התומך הראשון והמפיץ הראשי של דוקטרינת הנטורליזם באיטליה וגרמניה ואחר כך גם ברוסיה ואחרי כן בספרד, אמריקה הלטינית וארה"ב²⁷.

נטורליזם באה כתגובה ותוצאה לריאליזם, זאת בעת ריאליזם צצה חלקית כתגובה לרומנטיקה עם התמקדות בפרטי חיי היומיום של הפרט. נטורליזם בספרות מעבירה את הקורא אפילו רחוק יותר מזה בהשוואה לריאליזם בהתחשב שרוב הגיבורים בעיקר דמיות ממוצא צנוע, שמצוקת השכבה הנמוכה היא הציר המכריע. דוקטרינת הנטורליזם השאירה עקבות ברורות וענקיות בתחום הספרות ותרמה בפיתוח התנועה הספרותית המודרנית²⁸ דרך קביעת הכוחות הנסתרים המשפיעים על התנהגות הדמויות ועל הירושה שהם מקבלים, ועל המעמד החברתי והכלכלי שהיא תופסת. סוף סוף נטורליזם בעלת מספיק עמק ואישיות להפריד אותו מהריאליזם ולהחשיב אותו אחרת²⁹.

פרק שלישי: השתקפות דוקטרינת נטורליזם בסיפור המחבר יצחק שמי "נקמת האבות":

אירועי הסיפור מתרחשים על רקע חג הנביא משה, שהוא חג מוסלמי בעיקר. המוסלמים נהגו לעלות לקברו של הנביא משה הנמצא על הכביש המוביל ליריחו מספר ברומן שלו כי עירים גדולות נהגו לשלוח משלחת מיוחדת להשתתף בחגיגות על יד קבר הנביא משה. הסיפור מתחיל בבחירת נמר אבו אילשואריב כראש משלחת שכם, ולשאת את דגלה למקום הטקסים. במהלך מסע המשלחת מתרחש אתגר נגד משלחת חברון ש עומד בראשה אבו פארס. בשיאו של הסיפור, מנסה אבו פארס להקדים אבו אילשואריב ולשלול ממנו את התהילה הראשונה בכיבוד הנביא. שניהם מזדרזים להגיע למטרה הרצויה, על רקע זה מתעוררת מחלוקת בין אבו אילשואריב ואבו פארס סביב מי ישים את דגלו ראשון, המחלוקת ביניהם החמירה, דבר שדוחף אבו פארס לכוון הרובה שלו לשלוף ואתו ולרצוח אבו אילשואריב אבל אבו אילשואריב שולף יותר מהר את חרבו והורג אותו³⁰.

יש לומר שסיפור נקמת האבות מתבסס על אירוע אמיתי שהתרחש לפני ארבעים או חמישים שנה קודם³¹. בנסיבות אלה תכונות הנטורליזם מתחילות להופיע בבירור דרך נפילת אבו אילשואריב, האזרח המכובד המוביל ראשי אנשי עירו, ותתעורר היריבות המסורתית, שמגיעה לשיאה ברצח מנהיג החברונים. אבו אילשואריב מבין מה שעשה ושהוא נהייה מבוקש לנקמה. הוא מנסה להימלט לקהיר בסיוע של אחד מחבריו, החבר הזה עורר שנאה בלבו של הגיבור ותומכיו.

בקהיר נפל אבו אילשואריב בן ערובה לעינוי מצפון, והתחיל להיאבק עם עצמו להצדיק פיצוע הפשע, והוא עובר משבר דיכאון, אחרי כן וללא מנוס מגיע לטירוף דעת אלא אם יפנה לסמים שדרדרה אותו למוות. הגורל נקם נקמתו ממנו, כי כאשר החליט לחזור למקום שיאפשר לאויביו להגיע אליו ולהרוג אותו, השתמשות בסמים הרגו אותו³². בקהיר עמד אבו אילשואריב על סף קריסה וייאוש, כאשר נמשך לחיי הלילה, ומבזבז את כספו ומתמכר לקנאביס ואלכוהול. וביום אחד כאשר היה בחזרו, נרדם לרגע, וראה בחלומו ששלושת הנביאים אבראהם, יצחק ויעקוב נוזפים בו למעשיו שטימאו כבוד החגיגה. הוא קם משינתו והלך לשיח' אלאזהר לבקש

עצה, והשיח' ייעץ לו לחזור לבקש חסד וסליחה. אבו אילישואריב חוזר ברגל למקדש אברהאם לדרוש סליחת שלושת האבות, אבל כאשר רצה לצאת מעד ונפל ארצה ומת³³.

בכך התאפשר לשמי לשים גיבור רומנו תחת שליטת הנטורליזם, שהסביר איך בני אדם צריכים להיות זהירים בכל פינה, מפני שאפשר והמוות יתפוס אותם בכל מקום, ושהמוות יהיה תמיד מחכה להם לסיים את חייהם. המחבר השתמש בתיאורית דרווין לגבי "ההישרדות לחזק יותר" במעשיו³⁴. שמי הדגיש את השימוש בכוחות חיצוניים וחברתיים שמעכבות חופש אנושי מול כוחות פנים גנטית תת הכרתי שקובעים אחריות רציונליות, מוסרית ואנושית. נטרולזם פיזי (פיזיולוגי) יהיה יותר דומיננטי בתכונת הגיבור הנפשית והמוסרית ומתאר אותו על בסיס כניעה לתנאי הסביבה והירושה, ושמניעיו האינסטינקטיביים מבפנים שולטים בו, זאת בזמן שאנחנו רואים אותו נאנח ומתלונן מהתנאים הסוציאליים מבחוץ, קרי שאין לו את הרצון וחופש שיקול הדעת בגורלו, דבר שמביא לדעיכה ואחר כך למוות³⁵.

לפי הנ"ל אפשר לחלק נטרולזם לארבעה צירים:

ציר ראשון: עיצוב פסיכולוגי ומנטאלי:

הרומן מתרכז בסיפור נקמת האבות סביב אבו אילישואריב שמוביל את העלייה הטרגית. ויש לומר שתשומת הלב של שמי היתה מתמקדת על מצבו הפסיכולוגי כמו שהוא מתאר אותו בפירוט וכמו שהוא מופיע בהתנהגותו, כמו שהוא המשיך לתאר את מצבו המנטאלי בצורה דומה. גם התכונות השליליות שירש מלידה מצד וגם פטירתו מצד שני היו בסיס לתאור הנ"ל, ובין היתר הקורא עוקב אחר תנועת הגיבור המתמשכת מאז בחירתו מנהיג אחר כך העושר וההשפעה שנהנה בהם ועד ביצוע עבירת הרצח. מפה ואלך, ואחרי שהאירועים מגיעים לשיאם, מתחילה הדרדרות הגיבור, שיהיה אסיר לבושתו וחזרתו בתשובה³⁶.

"נימר אבו אילישואריב (בעל השפם) היה היחיד בעיר שדיקדק במנהגי - אבות ושהגבורה והנדיבות פיעמו בליבו ונאמן היה מנעוריו לנביאים ולצדקים הגדולים והקטנים"³⁷. למרות מזגו החם והיותו ידוע לאדם גאה וזועף, המכניע אחרים לרצונו ואינו סובל שם התנגדויות וויתורים³⁸.

שמי הצליח להציג תמונה ברורה לתכונות הגיבור החיוביות דרך הנדיבות שלו, ופתיחת דלתות ביתו לרווחה לכל בני עמו, והתענינותו האדוקה בכל הקשור לאירועים קדושים, לכן היה עסוק ימים ולילות בהשלמת העלייה המקודשת.

"ביתו היה צריך להיות פתוח לרווחה למבקרים מכל המינים המשכימים ומעריבים לפתוחו לברכו על המצווה שעלתה בחלקו, ולהתייעץ עמו בענייני העלייה"³⁹.

על אף תכונותיו החיוביות, אלא שהוא נשאר שבוי בידי רצונותיו שהיו דוחפים אותו, ומגבילים את רציונליותו ואחריותו המוסריות. הוא לא היה יכול להיפטר משליטתם של רצונותיו:

"הוא היה קורבן לטיפשות המחשיכה את המוח האנושי ומשתקת את המוח"⁴⁰.

תשוקה חסרת מעצורים לנקמה שלטה חזק באבו אילשואריב, נוסף על הלהיטות שלו לגבי כבודו. ומאז שכבודו נפגע על ידי יריבו אבו פארס "נהייה לקורבן למצב רוחו הסוער"⁴¹.

מפה ואלך מתחילה התדרדרות גיבור הרומן אבו אילשואריב דרך העימות עם אבו פארס, והוא יהיה בן ערובה וקורבן לשיגעונו, והוא מתחיל את השיגעון בקריעת הדגל של אבו פארס לגזרים, וברגע שאבו פארס בשליפת אקדחו מחגורתו, הקדים אותו השני ושלף חרבו והרג אותו.

"שלח אבו פארס את ידו אל חגורתו להביא את אקדחו, הקדימו אבו אילשואריב ונעץ את חרבו בכל ממציו כוחו"⁴².

כאשר ראה אבו אלשוארב את הדמים ניגרם מחזו של אבו פארס כמו נחלים זוחלים ומתמתחים לפניו כאילו הם נחשים הרגיש בחרדה, דאגה ובהלה אווזים בו⁴³. ניסה אבו אלשוארב אחרי הריגת יריבו להימלט מסבלו והעונש שמחקה לו, מחליט לברוח לקהיר. שם הוא יהיה מכור לסמים בנסיונו הנואש לשכוח כאביו ואובדן מעמדו.

"אבו אילשואריב לא ענה דבר, רק ידיו ושפתיו רעדו וריטטו בהתרגשות וצער, כל הערב הארוך עד שעה מאוחרת בלילה ישב על השרפרף הנמוך, שקע בשרעפים וגמע כוסות קפה רבות ואופף עצמו ברשת עשן חשיש וטנבק, לבסוף צנח על הרצפה ונפל לתוך התרדמה, כאילו שהוא התגלגל לתום באר עמוקה ואפלה"⁴⁴.

"נימר הוסיף לחיות חיי בזבז ובטלות, והתמכר כולו לשכרון ולהוללות ולשכיחה"⁴⁵.

אחרי שלקה בתשישה, חולשה ופחד, החליט אבו אילשואריב לחזור למולדתו ולדרוש סליחה. אבל מסע ההדרדרות הגיע כבר לסופו, והקורא גמר והפסיק לעקוב אחרי הגיבור בעליתו וירדיתו.

"בעמדו ככה נדמה לו כאילו נשמה האדמה מתחת לרגליו והוא נופל לתוך שוחה עמוקה כהום"⁴⁶.

ציר שני: פטליזם:

המחבר במבואה הקודמת מבליט את נושא הפטליזם, והצורה הזאת מאוד בולטת ברומנו "נקמת האבות" שמתרחשים אירועיו כאמור לעיל בין שתי דמויות נימר אבו אילשואריב משכם ואבו פארס מחברון כתוצאה למחלוקת בין שתי הדמויות סביב מי ישם דגלו ראשון על קברו של הנבי משה (עליו השלום), והמחלוקת לוקחת והופכת למאבק דתי דבר שמוביל להריגת החברוני על ידי השכמי ובריחתו מחשש לנקמה⁴⁷. בכך הפטליזם הולך בדרך מורכבת וקשה מאוד כי הנושא נהפך למחלוקת דתית והיסטורית. הדבר המעניין אותנו פה הוא הפטליזם ככוחות עצומים מכוונים דומיננטיים שמכוונים את אירועי הרומן, לפיו יהיה השיח מאוד חשוב במיוחד בסיפורים חברתיים בעלי אופי דתי⁴⁸.

אנשי אבו אילשאואריב לחשו באוזניו במה עשו החברוניים לרבות מעשה הנבזה והשפל נגד אנשי שכם, דבר שעורר את שנאתו וטינתו נגד החברוניים, והרגיש מנימת קולו ודיבוריו איזה מין רוח רעה התגברה מרגע לרגע בלבו, עד שראה את הכלב המסכן:

"כלב זקן וקרז רביץ על - יד הגדר וגרם בהנאה עצם שמנה כשהוא מחזיקה בין כפותיו ומכרסמה פעם במלתעותיו שמעבר פיו מזה ופעם במשנהו . אבו אילשאואריב רטט למראהו עד כי התאוה לרצחו נפש. הרים אבן גדולה וחלקה, קלעה ישר אל ראשו, והכלב הוכה בה מכת מוות. אבו אילשאואריב הפך ממנו פניו בזוועה ובחרטה ופנה לתפילה"⁴⁹.

הצורה בתיאור הקצר הזה כוללת חלק מהתפתחות עלילת הרומן, מפני שהתיאור המדויק הזה למוות הכלב הוא רק תיאור סמלי - פטליזמי- לתיאור מותו של (אבו פארס) מפני שחרטה ממלאת את ליבו, אבל במקום לפנות לתפילה, הוא פונה לגורלו הבלתי נמנע.

הגורל כמו שהמחבר תיאר הוא בבחינת מעגל תנועה במרחב מוגבל שאין ממנו מוצא או מנוס. מושג זה חוזר על עצמו פעמים רבות בכמה צורות לאורך הרומן⁵⁰. יש לומר שצורת העורבים שמורטים אלה את נוצות אלה מוסיפה צורה חדשה להשלים את המעגל ההוא.

"החוגגים עומדים בשלווה ובתבונה איש על - יד רעהו ודגלו והמפתי קורא עליהם את תפילת ה"פתחה" (פתיחת של הקוראן) הקדושה ונכבדה עד מאד - בעת הזאת ראו והנה מתחתית העמק התרוממו מבין צמרות הזיתים שני עורבים. בצרחם מר התנפלו ונקרו ומרטו זה את זה בחרטומיהם עד כי נוצות רבות התגוללו והתעופפו מסביב לדגלים כעלי- השלכת"⁵¹.

מנהיגי עולי הרגל נפלו בשעה זאת במלכודת שאין מנוס ממנה, השטן הפיל אותם לסוף בצורה שלא השאירה מנוס מכישלון העלייה לרגל ועולי הרגל.

"האיבלים (השטן) עבד כל אותו היום בכל האמצעים שברשותו, לקח גם את השמש לבעלת ברית, השלים על- ידה את עיגול האסון מסביב לעולים והביא לידי גמר- בישולם את כל רעיונות השינאה אשר לא גמלו עדיין כל צרכם במוחותיהם"⁵².

פטילזם נראה בסיפור "נקמת האבות" דרך התנהגות גיבור הסיפור ואמונתו שהכל בידי כוחות בלתי נראים פטליסטיים מעבר לרצונו, לפיו שכל מה עבר עליו מאסונות וצרות היו תוצאה לחוסר ידיעתו למה הגורל מחביא לו, לפיכך הוא היה שבוי בגורלו.

"ואין תבונה גזרת אלוהים. אליו אנחנו ואליו אנו שבים".

"הכל כתוב וחתום מתחילה ואין מנוס ואין שנוי ותמורה"⁵³.

ציר שלישי: הסביבה:

סביבה היא החוג שאדם חי בו, והוא מושפע ונענה, והענותו תהייה בדרך כלל מגובנת בטווחה שונה בנסיבותה ותנאיה. הסביב הספרותית ממחישה גם את רגשי הנפש האנושית בהבטיה המתחדשים והמתפתחים, וגם יוצרת רעיונות המבטאות חוויות האדם ורגשיו, ומדברות איתו בכאביו המרים ותקוותיו הרבים. ציר הסביבה נחשב ציר חשוב ויסודי בבניית רומן, זאת בגלל ערבוב סביבות שונות, ולכל סביבה השפעה על שפת המחבר וסגנונו. שמי חושב שמושג הסביבה הספרותית מבטא את מערכת היחסים הקשורים לתרבות ומחשבה, והוא רואה שלכל סביבה מאפייניה ויתרונותיה. שמי שנולד בחברון וחי חייו בערים לא התייחס לחייהם של איכרים ובדוים, אלא התמקד בתיאור נוף העיר דרך מסע העלות לרגל לקברו של הנבי משה (עליו השלום)⁵⁴.

שמי מתחיל רומנו "נקמת האבות":

"מימים ימימה חל המוסאם בכפרי" הרי-אפרים בעצם תקופת האביב והפריחה

בעונה זו יכולים הפלחים להפסיק את העבודה לשבועות אחדים ולשאוף רוח"⁵⁵.

שמי מתחיל סיפורו בתיאור שכבות החברה הערבית הנבדלות אחת משניה, ועורך משוואה בין בני הרים ובני מישורים, ובין החברונים ובני שכם, ותיאר את הטקסים והפולחנים בין אלה לאלה, עד שהגיע לשכבת הדרווישים ובראשם "אבו אלהיגא" שמופיע על סוס לבן ושני נחשים שחורים מתפתלים על זרועותיו. "הצטופף ונדחק ההמון הנסער על – יד חבל דרווישים שנקהלו במעגל והתנוודדו פנים ואחור, והתנבאו מסביב לאדון אבו-אלהיג'א רבם".⁵⁶

"הוא רכב סוס לבן, ושני נחשים שחורים התפתלו על זרועותיו"⁵⁷.

המחבר חוזר ומתאר בני הכפרים הרחוקים שמאכלסים השפלה (המישורים).

"מאלה הבחורים בני הכופרים הרחוקים תושבי הסהל (שפלה) הגרים ליד מושבות היהודים ושכיריהם החלו מתכחשים למסורת אבות ומזלזלים בקדושת עליית רגלו זו".⁵⁸

יש למקום ברומן (נקמת האבות) חשיבות מרובה, לא רק מפני שהוא אחד מרכיביו הטכניים, או מפני שהוא המקום אשר מתרחשים בו האירועים, והדמיות נעות דרכו, ואשר האקלים שהן פועלות בו ומבטאות אותו מעניק להן השקפתן, ויהיה הוא בעצמו המסייע בפיתוח בניית הרומן ואשר נושא השקפת הגיבור. לפיו, יש לומר שתיאורו של שמי לרחובות חברון והחיים בהם, ואחרי כן תיאורו המפורט לרחובות קהיר והחיים בהם, היה יחודי במינו, ובא תואם לאירעי הרומן.⁵⁹

"יום ששי בחברון יום קור, ערפל עבה כמראה עשן אשר קפא היה פרוש על העיר"⁶⁰.

אנו רואים דרך קריאת רומן "נקמת האבות, שהמחבר יצחק שמי תיאר המקומות בכל פרטיהם: מישורים, גבעות, והרים, וגם תיאר את קהיר שהגיע אליה גיבור רומנו אבו אילשואריב אחרי המלטתו בסמטותיה,

רחבותיה, בתי הקפה, ושכונותיה. בכך התאפשר לו לתת למושג הסביבה צורה בהירה וברורה, והוא מדגיש בכך שאדם בן סביבתו, ובגלל שהוא נולד בחברון, וחייה בה ילדותו ונעוריו, בא תיאורו חי ורחוק מדמיון

הפרק הרביעי: מסורת ומנהגים:

המחויבות למסורת בחברה הערבית נחשבת לחזקה מאוד למידה שמקבלת חזות דתית. נקמה מנהג מסורתי ברומנו של שמי "נקמת האבות". הנקמה מתחילה בדרך כלל כהצדקה להעלבת הכבוד, או כתגובה לתקיפת אחד מבני השבט. ובדרך כלל הנקמה מתמשכת לדורות בגלל סדרת ההרג וההרג הנגדי, ולפעמים הנקמה מסתיימת בתשלום כסף דם⁶¹. מנהגים ומסורות חברתיות בבחינת תכונה נרכשת ולא תכונת טבע ההושפעת מהסביבה, ולא מתרחשת אלא בנכחות אנשים, ואפשר שתשתנה לפי הנסיבות החברתיות וכוחות הסביבה שתורמת להופעתה⁶². אבו אילשואריב נמלט לקהיר מחשש לנקמה, והיה חושב שאחרי שנה או שנתיים משפחת אבו פארס שהרג אותו (שהוא מחברון) תקבל את כסף הדם, ואחר כך יוכל לחזור לעירו. אבל חברונים ידועים בדבקותם בנקמה, לכן, ועל אף שקיבלו נדיבות משפחת אבו אילשואריב, אלא שהם סירבו לסלוח לו:

"נקמת האבות... נקמת האבות... צעקו שני אחי אבו פארס וההמונים הפכו את פניהם וינוסו בחרדת אימה"⁶³.

שמי הצליח לצלול בניתוח החברה הערבית האסלמית בהתחשב שהיא תערובת בין יהודים וערבים, והוא נזכר במסורת ומנהגים רבים בחברה הערבית בהיותה חברה גברית שנותנת לגברים יתרונות על הנשים, ושהאב שולט במשפחתו בצדק. שמי רשם את זה כמנהג מקובל ולא הביע שום תמיהה כלפיו, דבר שמעניק לסיפורו אמינות. והוא אכן ציין שנשים כיסו את פניהן, וציין באהדה לסירוב שיעבוד הנשים ולחוסר החופש שלהן בבלל⁶⁴.

"ביום זה הרשו לעצמן לזלזל במקצת בהלכות כיסוי - פנים והורמת - קול. עבר החג כה מהר, תם המחזה והרגישו שוב בשיעבודן. הנה מתחילה שוב ושוב שורה ארוכה של ימי-חול אפורים ומשעממים בלא שביב-אור ובאפס-נחמה. שוב עליהן להיכלא בבית ולמשוך בעול, להתעונות דומם תחת ידי צרותיהן חמיותיהן השומרות את צעדיהן, עוקבות אחרי כל תנועותיהן, בחשדים ורמזים, ומביאות את דיבתן רעה באזני בעליהן, אלה מענישים ומייסרים קשה בעד כל סלף ומשגה, פוקדים על כל נדנוד קל שבעפעפיים, וחובטים ומרימים יד בעד כל הבחה ושהייה מיותרת ליד החלון והדלת"⁶⁵.

אפשר לשים לב לתפקיד המכריע של המסורת החגיגית ברומן כחלק מעמדת שמי שהתמקד בסיפורו על דמויות ערביות מכמה שכבות חברתיות, והתמקד גם בסכסוך בין החברונים ואנשי שכם בזמן שלא נגע הרבה ביהודים, אלא זכר אותם מעט מאוד. הוא הסתמך ברומנו על השוואה בין אנשי חברון ואנשי שכם, ואיך צריך לשמור את המסורות, כאשר אנשי חברון תושבי ההרים דבקים בנורמות דתיות ומעבדים אדמותיהם בלבד, וכאשר האביב חל, הם נחים מעבודותיהם, ואפשר שיפנו לעליית הרגל ברגל. זאת בעוד תושבי המישורים (בני חברון) הקרובים

ממקומות מגורי היהודים, עובדים באדמות היהודים כשכירים, והם עובדים אפילו בעונת האביב בזמן העלייה לרגל, והם מנסים לחמוק מללכת לעליית הרגל ברגל, מפני שזא אומר לאבד את עבודתם.

"הבחורים בני הכפרים הרווקים תושבי השחל (השפלה) הגרים ליד מושבות היהודים ושכיריהם החלו מתכחשים למסורת אבות ומזלזלים בקודשת עליית רגל זו. מלווים הם את הסאנג'אק (הדגל) בצאתו ומשתמטים וחוזרים בו-ביום לעבודתם, מרננים אחריהם במסגדים ובשערים, שהם כופרים לגמרי בקברו של נבי משה ומוכיחים שלא עבר את הירדן, ואולם מי פתי ויאמין לדברי- הבאי אלו? ישנם שוטים מכל המינים בעולם, עובדי אש ופסילים וכופרים בשליחותו של הנביא. גם גרי המדינה אינם כולם צדיקים גמורים. האפנדים ובעלי האחוזות – רבים מהם נותנים בכוס עיניהם ואוכלים בסתר בימי הצום של רמזאן המבורך, אלה – לא תהיה להם כפרה עולמית, ועתידיים הם ליתן את הדין, כל מוראי הגיהנום לא יטהרום מחלאתם"⁶⁶.

אולי ששמי אהד את בני עורו. והוא מתאר את החברה היהודית, ובמיוחד האישה שמקבלת כל הכבוד. התאוריות הפסיכואנליטיות) אשר מרב פרסומן בא להן בזכות פרויד (רואות בבדיחות מתן ביטוי לדחפים מיניים ותוקפניים⁶⁵.

המסקנות:

- 1) נטורליזם היא דטרמיניזם, כלומר האמונה הרווחת שכוחות חיצוניים של רצון הפרט הם שקובעים את כל האירועים, זאת אומר שחסר לפרט הרצון החופשי שקובע את גורלו.
  - 2) "אבו אילשואריב" גיבור סיפור "נקמת האבות" נחשב לדוגמה חייה המגלמת באמצעותה עיקרון הנטורליזם, בכך שהסיפור מתחיל בתיאור "אבו אילשואריב" בתהילתו והמוניטין שלו, והאירועים שעוברים עליו שהפכו אותו לאדם רזה ורוצח שרודפים אותו רעיונות המוות וההתאבדות מדי פעם.
  - 3) לרוב דוקטרינת הנטורליזם מתארת אישיותיה כמו שהן מותנות ונשלטות מצד נטורליזם, תורשה, או יצרים פיזיולוגיים, וגם הגורל.
  - 4) הסופר הופך את גיבור סיפורו מאדם נישא, בעל עקרונות וקנאי לחייה אנושית המושפעת בסביבתה החברתית והאמונות הדתיות שעוברת בירושה מדור לדור.
  - 5) השרדות, דטרמיניזם, אלימות ודברים אסורים אלה מבין הנושאים הראשיים בספרות הנטורליזם, ולרוב רואים מאבקים ברומני וסיפורי הנטורליזם סביב "איש נגד עצמו", כאילו דמיות ספרות הנטורליזם נאבקות להשאיר ולשמור על מורשת, מנהגים ומסורת למרות לחצים חיצוניים שלוחצים אותם, דבר ההופך אותם לגורם איום שמשתקף באופן גורף על דמיות הסיפור או הרומן, שנכנעות לאירונית הגורל, לפיו הרצון החופשי יהיה סתם אשלייה שאין לה שום השפעה על מעשיו ופעולותיו.
- נטורליזם נחשבת לענף שנסדק מריאליזם ספרותי ושניהם מתמקדים בהבלטת הקשיים האמיתיים המוסתרים בחיים. אבל ההבדל ביניהם הוא שריאליזם נותנת זכות לפרט לבחור את גורלו, אך הנטורליזם הוא כוח חיצוני משפיע על ההחלטות הפנימיות של הפרט.

Abstract

Naturalism in Yitzhak Shami's A novella (Revenge of the ancestors)

By Balsam Saleh Mehdi

The doctrine of naturalism appeared in the sixties of the nineteenth century as a continuation of the realism tendency and an expression of feeling in historical and social conditions in the language known to societies in Western Europe.

Naturalism is a literary doctrine with an artistic style derived from realism, but it carries with it a philosophical character.

Thus, we can understand that naturalism is those external and social forces that impede human freedom, as opposed to the subconscious internal genetic forces that determine moral responsibility and human rationality, far from displaying aesthetic images, as it is closer to reality than imagination.

Naturalism looks at several axes, the most important of which are mental and psychological formation, environmental fatalism, customs and traditions.

Through his novel The Blessing of the Fathers, Shami emphasized these axes and explained to the reader that naturalism is what external forces affect the internal decisions of the individual

Key words: yitzhak shami- naturalism- fatalism- environment- customs.

¹ أوفي הערבי בספרות היהודית\ ריזא דומב. דאר אלג'ליל לפרסום. רבת עמון. ירדן

¹ שמי יצחק: ששה סיפורים, תל – אביב 1983, עמי 11

³ רובנשטיין דני והדמשקאי 1983-2-21, עמי 3

⁴ Domb' Risa' The Arabian Hebrew prose call' 1948' London' 1982'p.42

⁵ רובלשטיין ידני, הדמשקאי, דבר 1986-2-21, עמי 3.

⁶ D.Risa.op.c:+’ p. 42

⁷ שמי יצחק, שם, עמוד 2

⁸ אלחילי, א.ח., שיחה סופרים, הוצאת ראבן מסו ירושלים.

⁹ Risa. op. c:t. p.41

¹⁰ רובנשטיין ודני ושמי עמ' 4

¹¹ Wiki.ch.Hps://ar-m.wiki pedia.org.

¹² רובנשטיין, דני, עמ' 4

¹³ שם. עמ' 4

¹⁴ כולר, נחמה, ברטון חיי המזרח ביצירתם, יצחק שמי ויהודה בורלה הצופה 1977 עמ' 13

¹⁵ שאנן אברהם, מלון הספרות העברית החדשה ולזרמיה, עמ' 18

¹⁶ שמי יצחק, שישה סיפורים, עמ' 6

¹⁷ رحيمه، مجيد عبود. الواقعية في الادب العبري الحديث. بحث منشور في حوليات آداب عين شمس، مجلد 46، 2018، ص 223

¹⁸ שמי, יצחק וששה סיפורים, תל אביב, 1983

¹⁹ Htt://wwwschooly2.co il/Jerusalem-arts/page.asp-parent-q9410

²⁰ مجيد، عبود رحيمه. البناء النفسي للقصص سما بن صهيون في قصة نفس محطمة. بحث منشور في كلية اللغات، ع 43، 2021، ص 29

²¹ Literary school' Farah Yeganeh.p.124

²² Wik.ch tt ps://ar.m.wiki pedia. Org.

²³ פנטזיה היא ז'אנר ספרותי המסתמך על קסם ודברים על טבעיים אחרים כמרכיב חיוני בעלילה, הרעיון המרכזי ולעיתים המסגרת.

Modern Fiction". Recorte: Revista Eletrônica. ...2012.p.44

²⁴ The new Encyclopedia Britannica.v.30. p:222

²⁵ גמיל נציף אלתכרית, דוקטרינות ספרותיות, בגדאדץ 1990 עמ' 282

²⁶ שם, עמ' 283

²⁷ <https://www.characterstisticas.co/natuatismo>

²⁸ <http://www.lifeder.com/naturalisno>

²⁹ <https://engua.laguia2000.com/literature/literature-naturalista>

³⁰ Wiki' <https://he.m.wikipedia.org>

³¹ דמות הערבי בספרות היהודית, ריזא דומב, תרגום עארף תופיק עטארי, דאר אלגליל לפרסום – עמאן, מהדורה ראשונה 1985, עמ' 57

³² המקור הקודם עמ' 57

³³ Prose: <https://www.haaretz.co.il>

³⁴ שמי, יצחק, ששה סיפורים ושם, עמ' 15

³⁵ שם ריזה דומב עמ' 60

³⁶ שם עמ' 105

³⁷ יצחק שמי, ששה סיפורים, עמ' 26

³⁸ שם, עמ' 27

³⁹ שם, עמ' 26

⁴⁰ שם, עמ' 95

⁴¹ שם, עמ' 84

⁴² שם, עמ' 96

⁴³ שם, עמ' 97

⁴⁴ שם י מ' 116

⁴⁵ שם, עמ' 121

⁴⁶ שם, עמ' 156

⁴⁷ בראון נחמה כזר, חיי המזרח ביצירתם של יצחק שמי, שם. עמ' 22

⁴⁸ עבד אלכרים אלחטיב, גורל ופטליזם בין פילוסופיה ודת, קהיר, מהדור 1, 1967 עמ' 11

⁴⁹ עבד אלכרים אלחטיב, גורל ופטליזם בין פילוסופיה ודת, קהיר, מהדור 1, 1967 עמ' 11

⁵⁰ ריזה דומב, תמונת הערבי בספרות היהודית (1911–1948) תרגום עארף עטאוי, עמאן 1985 עמ' 85

⁵¹ יצחק שמי, שם, עמ' 84

⁵² יצחק שמי, שם, עמ' 84

⁵³ שם, עמ' 119

⁵⁴ יצחק שמי, ששה סיפורים, עמ' 26

- 55 شمس عم' 19
 56 'יצחק שמי, שם, עמ' 47
 57 'שם, עמ' 47
 58 'שם, עמ' 149
 59 'יצחק שמי, שם, עמ' 143
 60 'יצחק שמי, שם, עמ' 47
 61 'ריזא דומב, המקור הקודם, עמ' 146
 62 'גון דירי, טבע אנושי והתנהגות אנושית, המרכז הלאומי לתרגום, 2006, עמ' 41
 63 'יצחק שמי, דם, עמ' 156
 64 'יצחק שמי, שם, עמ' 4
 65 'יצחק שמי, עמ' 55-56
 66 'יצחק שמי, שם, עמ' 25

ביבלוגרפיה:

- 1) שמי, יצחק, שישה סיפורים, תל-אביב 1983.
 2) רובנשטיין, דני, הדמשקאי, דבר 1983\2\21
 3) Domb Risa' The Arabin Hebrew prose call' 1948' London
 4) כזלר, נחמה וברטום, חיי המזרח ביצירתם, יצחק שמי ויהודה בורלא, הצופה 1977.
 5) שאנן, אברהם, מלון הספרות העברית החדשה ולזרמי ה
 6) Wiki.ch ttps://ar-m.wiki pedia.org.
 7) Chow Giread/ www.mnnabr.com
 8) The new Encyclopedia Britannica.v.30
 9) جميل, نصيف التكريتي المذاهب الأدبي، بغداد، مطبعة الأمل، الجزء الثاني، 1990، ص 356
 10) https://www.characterstisticas.co/naturalismo
 11) https://www.lifeder-com/naturalismo
 12) https://langua.laguia2000.com/literature/literatural-naturalista
 13) https://www.school.coil/Jerusalem-arts page.asp-parent= a9410
 14) wiki,https://he.m.wikipedia.org
 15) دومب، ريزا، صورة العربي في الأدب اليهودي، ترجمة عارف توفيق عطاري دار الجليل للنشر، عمان الطبعة الأولى 1985.
 16) الخطيب، عبد الكريم، القضاء والقدر بين الفلسفة والدين، القاهرة، الطبعة الأولى 1967.
 17) ديدني، جون، الطبيعية البشرية والسلوك الإنساني، ترجمة محمد لبيب النجيجي، المركز القومي للترجمة، 2006.
 18) رحيمه. مجيد عبود. الفكاهاة ودورها في القصة العبرية القصيرة. بحث منشور في مجلة الترجمة واللسانيات - جمعية المترجمين العراقيين - بغداد العدد (16) في 6/16/ ذي العدد 2 بتاريخ: 2021 ص7.
 19) مجيد، عبود رحيمه. البناء النفسي للقصص سماحا بن صهيون في قصة نفس محطمة. بحث منشور في كلية اللغات، ع 43، 2021، ص 29 .